

Ана Станојевић, истраживач приправник

Универзитет у Нишу – Грађевинско-архитектонски факултет, Ниш, Србија
ana.stanojevic@gaf.ni.ac.rs

Љиљана Јевремовић, асистент

Универзитет у Нишу – Грађевинско-архитектонски факултет, Ниш, Србија
jevremovicljiljana@gmail.com

Др **Бранко А. Ј. Турншек**, редовни професор

Универзитет у Нишу – Грађевинско-архитектонски факултет, Ниш, Србија
ajbranko@yahoo.com

ПОСТИНДУСТРИЈСКИ ПРЕДЕЛИ СРЕДЊОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ У КОНТЕКСТУ СТРАТЕГИЈА УРБАНЕ ОБНОВЕ ПОКРЕНУТЕ КУЛТУРОМ

Апстракт

Значајан део градитељског наслеђа чине објекти и комплекси индустријске архитектуре, изграђени у 19. и 20. веку, који су исписали део историје технолошког и привредног напретка друштва. Као такво, индустријско наслеђе у великој мери дефинише урбане матрице бивших индустријских центара, рефлектујући њихову привредну прошлост и трајно обликујући градске пределе и силуете. Узимајући у обзир потенцијал који градитељско наслеђе има за економски и друштвени напредак, као и потребу за очувањем културног идентитета друштвених заједница, проблематика одрживе обнове индустријских *браунфилда* протеклих година је у фокусу урбаних стратегија и конзерваторских пројеката.

С развојем идеје о култури као покретачу економског раста урбаних средина, све више је успешних примера креирања постиндустријских предела применом стратегија урбане обнове покренутих културом. Ова подручја, настала као продукт сарадње различитих актера (урбане власти, локалне самоуправе, локалне заједнице, представника конзерваторске праксе, уметника и радника у култури...), интегришу методе заштите градитељског наслеђа с принципима његове пренамене, креирајући јединствене урбанистичко-архитектонске амбијенте-пределе као део важних јавних отворених градских простора.

Рад истражује постиндустријске пределе на простору бивших социјалистичких земаља средњоисточне Европе који су настали као продукт стратегија урбане обнове покренутих културом. Истраживање се заснива на студији случаја и компаративној анализи три одабрана подручја у Пољској, Словенији и Словачкој. Одабрана подручја анализирана су с аспекта хронолошког прегледа процеса урбаних трансформација, њене динамике, нових програма садржаја, аспекта ревитализације индустријског наслеђа и актера укључених у процес регенерације. Као резултат, идентификовани су модели стратегија урбане обнове покренутих културом који су препознати у пракси постсоцијалистичких земаља.

Кључне речи: постиндустријски пределе, индустријско градитељско наслеђе, урбана обнова, стратегије урбане обнове покренуте културом

Ana Stanojević, Junior Research Assistant
University of Niš – Faculty of Civil Engineering and Architecture, Niš, Serbia
ana.stanojevic@gaf.ni.ac.rs

Ljiljana Jevremović, Teaching Assistant
University of Niš – Faculty of Civil Engineering and Architecture, Niš, Serbia
jevremovicljiljana@gmail.com

Branko A. J. Turnšek, PhD, Full Professor
University of Niš – Faculty of Civil Engineering and Architecture, Niš, Serbia
ajbranko@yahoo.com

POST-INDUSTRIAL LANDSCAPES OF CENTRAL-EASTERN EUROPE IN THE CONTEXT OF CULTURE-LED URBAN REDEVELOPMENT STRATEGIES

Abstract

A significant part of the architectural heritage consists of buildings and complexes of industrial architecture, built in the 19th and 20th century, which have shaped the history of technological and economic progress of society. As such, industrial heritage defines the urban matrices of former industrial centers, reflecting their economic past, and permanently shaping urban landscapes and outlines. Given the potential of architectural heritage for economic and social progress, as well as the need to preserve the cultural identity of social communities, the issue of sustainable renewal of industrial brownfield sites in recent years lies at the heart of urban strategies and conservation projects.

With the development of the idea of culture as a driver of economic growth in urban areas, there are more and more successful examples of creating post-industrial landscapes by applying culture-led urban redevelopment strategies. These areas, as a product of the collaboration of different actors (city authorities, local governments, local communities, representatives of conservation practice, artists and cultural workers, etc.) integrate methods of protection of architectural heritage with the principles of its conversion, creating unique urban-architectural ambient landscapes as a part of significant urban public open spaces.

The paper examines the post-industrial landscapes in the former socialist countries of Central-Eastern Europe that emerged as a product of culture-led urban redevelopment strategies. The research is based on the case studies and a comparative analysis of three selected areas in Poland, Slovenia and Slovakia. Selected areas are analyzed from the aspect of chronological review of the process of urban transformations, new content programs, aspects of revitalization of industrial heritage and actors involved in the regeneration process. As a result, models of culture-led strategies of urban renewal identified in the practice of post-socialist countries have been identified.

Keywords: post-industrial landscapes, industrial architectural heritage, urban renewal, culture-led strategies

Увод

Индустријско наслеђе, као вид градитељског наслеђа, чине објекти и комплекси индустријске архитектуре, елементи инфраструктуре и машине погона, односно материјалне заоставштине индустријске културе, које поседују изразиту историјску, технолошку, научну, културну и архитектонску вредност.¹ Велики број објеката индустријске архитектуре, изграђен у 19. и 20. веку, представља визуелне репере у урбаним срединама и физичке сведоке прошлих привредних активности савремених простора. Услед сложених друштвених, економских и политичких промена, праћених процесима субурбанизације и деиндустријализације, од средине до краја 20. века широм Европе индустријска производња стагнира до потпуне обуставе рада погона, напуштања објеката и формирања *браунфилд* подручја.² Питање обнове *браунфилда* и ревитализације објеката индустријског наслеђа, у земљама западне Европе актуелно је од 80-их година 20. века, када је процес деиндустријализације завршен³, док је у пост-социјалистичким земљама средњоисточне и југоисточне Европе због трајекторије транзиционог периода процес обнове започео након 2000. године, на шта је утицај имало и прикључивање појединих земаља Европској унији.⁴ Усвајањем *Конвенције о европском културном пределу* 2000. године у Фиренци,⁵ индустријско наслеђе почиње да се афирмише кроз индустријске и постиндустријске пределе.

Регенерација *браунфилд* подручја у фокусу је одрживих планских стратегија и заснива се на политици поновног коришћења већ урбанизованог простора. Заједнички циљ стратегија је да девастирана подручја и објекти добију нову намену, да се створе нове могућности за запошљавање становништва, и да се поспешу развој окружења уз очување културног идентитета места и пружање одговарајуће заштите затеченом градитељском наслеђу. Премда је мотив обнове индустријских подручја најчешће економски интерес, све више пројеката регенерације произилази из културе као примарног покретача и могућег креатора нове урбане *слике*.⁶

Дуги низ година, културни сектор није посматран као економски профитабилан, а уметност је служила за пласман и каналисање вишка новчаних средстава, те је самим тим перцепција културе била заправо неки вид потрошње. Стратегије урбане обнове покренуте културом не подразумевају само пренамену напуштених подручја/објеката у културне садржаје већ и културне-креативне индустрије. Овај приступ се ослања на обезбеђење услуга, идентификујући културу с постиндустријским структуралним нивоом раста, где су економске вредности снажно повезане с иновативним и креативним капацитетима, социјалном кохезијом и квалитетом едукационог система. То доприноси формирању наратива креативне средине и креативног града,⁷ а последњих година подразумева и партиципативно планирање (активним укључивањем грађана) и планирање стратегија истовремено на локалном и националном нивоу. Културом вођене стратегије приоритизују феномен „доживљаја простора-места“⁸ и утичу на дефинисање културног оквира урбане економије. Концепт се односи на контекст постиндустријског града са проблемом обезбеђења раста (економског, пре свих), што је истовремено позив за тражење нових извора раста који се могу ослањати на

креације, иновације, друштвени капацитет и социјални капитал који се често везују и за квалитет едукационог система.⁹

Различитост постиндустријских предела насталих као продукт стратегија обнове покренутих културом потиче од актера који су учествовали у процесу обнове, карактера нових намена и тока процеса трансформације у урбаном и социоекономском контексту окружења.¹⁰ Већи део реализованих пројеката обнове ослања се на сарадњу локалне самоуправе, власника земљишта, представника конзерваторске праксе, уметника и радника у култури у циљу креирања културне средине и јавног отвореног градског простора који пружа могућност за одмор и релаксацију, одржавање друштвених догађаја на отвореном и социјално окупљање становника локалне заједнице. Тако конципирана, ова места постају атрактивне туристичке дестинације. Са друге стране, напуштена индустријска постројења и складишта често препознају локални уметници као потенцијална места за културну продукцију, при чему долази до спонтаног заузимања простора – *сквотирања*, или активирања грађанских иницијатива за пројекте регенерације јавних простора и објеката.¹¹

Рад истражује карактер постиндустријских предела на простору бивших социјалистичких земаља средњоисточне Европе који су настали под утицајем стратегија урбане обнове покренутих културом. Истраживање се заснива на компаративној анализи ревитализованих индустријских комплекса у Пољској, Словачкој и Словенији, с аспекта: 1) хронолошког прегледа процеса урбане трансформације и регенерације; 2) новог програма садржаја и промена у физичким структурама; 3) актера укључених у процес обнове; 4) динамике трансформације подручја и реализације пројекта регенерације. Постиндустријски предели одабрани су као студије случаја код којих се препознају различити приступи у стратегијама урбане обнове покренутих културом и налазе се у некадашњим социјалистичким средиштима интензивне индустријске делатности. Рад има циљ да идентификује моделе стратегија урбане обнове покренуте културом примењених на индустријска *браунфилд* подручја препозната у пракси постсоцијалистичких земаља средњоисточне Европе.

Студија случаја одабраних постиндустријских предела у контексту стратегија урбане обнове покренутих културом

Музејски постиндустријски предео „*Slaskie*” – Катовице, Пољска

Анализирано подручје налази се у граду Катовице, некада регионалном индустријско-рударском центру Пољске, данас у процесу демографског опадања, који као готово монофункционални град с процесом деиндустријализације потпуно губи своју економску базу, усмеравајући транзицију ка савременим (ИКТ) технологијама. Град је аутентичан по културном наслеђу које детерминише његов урбани идентитет.¹² Подручје је било индустријски активно до 1999,¹³ заузима северни део централне градске зоне и простира се на 20 ha. Постиндустријски предео је резултат пројекта креирања *Културне зоне* града. Примарна идеја била је да се заштити и очува зате-

Слика 1. Приказ постиндустријског предела „Slaskie“, Катовице (извори: лево – <https://www.park-m.pl/en/galleries/muzeum-%C5%9BI%C4%85skie-w-katowicach#1> [12. 3. 2021]; десно – <https://www.dronestagr.am/muzeum-slaskie-silesian-museum/> [12. 3. 2021])

чено индустријско наслеђе, а постиндустријски предео оживи изградњом музеја који неће нарушити идентитет простора, већ га активирати као ново креативно место за окупљање, социјалну интеракцију и афирмацију културе (слика 1). Пројекат обнове састојао се из три фазе, при чему је у првој фази, која је трајала од 2006. до 2015. године, ревитализовано 2,7 ha предела бившег рудника, уз конвертовање индустријских постројења и креирање јавне отворене парковске површине.

Реализација стратегије је подразумевала синергију локалне самоуправе, Министарства културе и подршку Националне фондације за очување културног наслеђа,¹⁴ што се може препознати као *top-down* приступ управљања. Највећи део површине музеја је испод земље, чиме је симболично указано на активност која се некад одвијала на подручју. Изнад терена музеј је видљив у виду стаклених кубуса, преко којих се природно осветљење уводи у подземне нивое. Транспарентношћу савремени волумени не доминирају над историјски сачуваним објектима. Интегришући зелене површине и пешачке стазе, заједно с архитектонском игром старог и новог – предео је визуелно динамичан. Објекти индустријског наслеђа ревитализовани су уз препознавање нових намена – ресторана и изложбеног простора.

Сквотирање и Културни центар „Рог“ – Љубљана, Словенија

Подручје се налази у средишњем делу Љубљане, главног града Словеније. Изграђено је 1951. године за потребе фабрике бицикала, а 1991. индустрија је отишла у стецај. Главни, вишеспратни индустријски објекат је 1998. признат за споменик културе, а од 2002. подручје је у власништву града. Насупрот претходном случају, овај комплекс је пример *bottom-up* приступа развоју. Све до 2006. подручје је било напуштено, када су иницијативу за обнову покренули локално становништво, студенти и уметници с идејом да се простор искористи као мултифункционалан, за одржавање културних и спортских манифестација. Подручје се годинама након тога спонтано развијало у простор

Слика 2. Прикази Културног центра „Рог“, Љубљана (извор: <https://www.thiscityknows.com/rebellious-rog-ljubljana-abandoned-bike-factory-turned-culture-epicenter/> [13. 3. 2021])

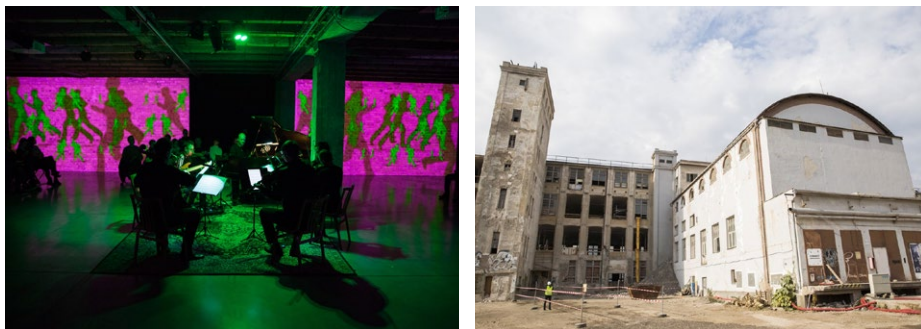
намењен алтернативним облицима уметности тако што су објекте заузимали локални уметници.¹⁵ У оквиру објеката развиле су се радионице, атељеи, галерије, скејт парк, концертна дворана, а отворени простор дворишта комплекса коришћен је за различите типове манифестација (слика 2).¹⁶ Неформални архитектонски простори постали су скровиште за савремену, мултимедијалну, перформативну уметност, графику, улично позориште, музичку продукцију и простор за маргинализоване друштвене групе. Бивша фабрика постала је место за спој урбане културе, активизма и критичке мисли.

Од 2007. године развијале су се иницијативе града за обнову подручја уз подршку јавно-приватног партнерства. С временом се развила идеја да се комплекс конвертује у спој пословних и културних активности, рушењем његовог већег дела и задржавањем заштићеног објекта. Стратегију је локално становништво оценило као пројекат који би водио централизацији централне зоне града, уз фокус на туристе уместо на потребе локалне заједнице.¹⁷ Услед недостатка инвестиција реализација пројекта се одлагала, а потом је концепт измењен идејом да се подручје усмери ка потребама локалног становништва. Пројекат *Рог центар* најављен је као нови креативни центар града Љубљане. Упркос идеји о сарадњи градских власти са грађанима и уметничким групама, до заједничке реализације идеја није дошло, па је будућност постиндустријског предела неизвесна.

(Нова) Цверновка – Братислава, Словачка

Анализирано подручје налази се на периферији Братиславе, главног града Словачке, и некада је припадало текстилној индустрији, чија активност је започела 1901. и трајала до 2004. године. Од четири предложена објекта, само један је проглашен за споменик културе 2007. године. Подручје обухвата више индустријских комплекса.¹⁸ Током 2006. године, главни објекат „*Pradiarna*“, бивше фабрике „*Цверновка*“ (*Svernovka*), почео је да се изнајмљује локалним уметницима и трансформише у специфични

Слика 3. лево – Нова Цверновка (извор: <https://www.welcometobratistava.eu/nova-cvernovka-the-new-thread-factory/> [15. 3. 2021]); десно – приказ бившег комплекса фабрике „Цверновка“ (извор: <https://bratislava.sme.sk/c/20971710/pradiaren-sa-meni-na-netradicne-kancelarie.html> [16. 3. 2021])

креативни центар града. Дуги низ година подручје је окупљало уметнике, поспешило је развој околних градских зона и постало атрактивно туристичко место. Рад основане галерије 2012. обуставила је локална самоуправа. Подручје је у више наврата мењало приватне власнике. Предложени пројекти обнове покретани су из економских интереса, подразумевајући конвертовање у пословање и становање, уз рушење највећег броја постојећих објеката, негирајући културне и историјске вредности индустријског предела. Упркос вишегодишњем залагању конзерватора за очување индустријског комплекса, крајем 2015, продајом подручја приватној финској компанији, започело је креирање новог плана обнове. Уметници који су претходних година радили и стварали у згради „Pradiarna“ основали су *Цверновка фондацију* са идејом остваривања сарадње с осталим актерима стратегије обнове и суделовања у креирању просторног плана подручја. Иницијативе нису имале утицаја, па је комплекс конвертован у подручје мешовитих намена (слика 3).

Оснивањем фондације, локални уметници су у суседном напуштеном комплексу на Белом Крсту (*Biely Kríž*), 2016. године успешно основали нови културни и креативни центар „Нова Цверновка“, који обухвата мултифункционалне сале, филмски студио, радни простор уметника, јавну библиотеку и отворену башту за окупљање и одржавање манифестација.¹⁹ Подручје се промовише као *друштвени и културни простор* окренут потребама локалне заједнице.²⁰ На тај начин локална културна сцена започела је ревитализацију другог запуштеног комплекса уз ризик понављања идентичног сценарија.

Компаративна анализа

Табелом 1 обухваћени су параметри који се односе на различите аспекте истраживања – хронолошки преглед процеса трансформације, нове програме садржаја и промена у физичким структурама, аспект актера, аспект динамике трансформације и културне регенерације предметних постиндустријских предела.

	„MUZEUM SLASKIE“	„ROG CENTAR“	„CVERNOVKA“		
Приказ подручја					
Локација	Катовице, Пољска	Љубљана, Словенија	Братислава, Словачка		
Положај у граду	централна зона	централна зона	периферија		
Оснивање	1904. године	1951. године	1901. године		
Стечај индустрије	1999. године	1991. године	2004. године		
Продаја подручја	2004. године	2002. године	2012/2015.		
Период обнове	2006–2015. године	2006. година / –	од 2016. године		
Површина (m ²)	25.067	7.000	4.500/18.000		
Претх. намена	рудник угља	фабрика бицикала	фабрика текстила		
Нова намена	етнолошки музеј/парк	културно-друштвени центар	мешовите нам. / културни центар		
<i>Аспект ревитализације индустријског наслеђа (иницијатива А – уметника, Б – града)</i>					
		А	Б	А	Б
Очувани објекти	2	сви	1	сви	1
Нова намена	ресторан, галерија	кул. центар	кул. центар	кул. центар	пословање
Интервенције	презервација	презервац.	измене	презервац.	измене
<i>Аспект актера укључених у процес обнове</i>					
Лок. самоуправа	+	-	+	-	+
Градске власти	+	-	+	-	+
Конзерватори	+	-	+	+	+
Минист. културе	+	-	+	-	+
Грађани	-	+	+	+	+
Уметници	-	+	-	+	-
Инвеститори	-	-	-	-	+
Непрофитне орг.	+	+	+	+	-
ЕУ фондови	+	-	+	-	-
<i>Аспект динамике процеса трансформације (узете су у обзир иницијативе града које се реализују)</i>					
Време обнове	дугорочно	дугорочно	дугорочно	дугорочно	
Урбани контекст	транзиција	транзиција	транзиција	транзиција	
Стратегија развоја	културна политика као катализатор; фокус на продукцији архитект. спектакла	јавно-приватно партнерство за развој културних и креативних индустрија	комерцијализација развојем стамбених и пословних садржаја кроз приватно инвестирање		
Ефекат	интернационална препознатљивост (<i>Билбао ефекат</i>)	маргинализовање постојећих корисника – центрификација; незадовољство грађана, протести фебруара 2021.	економски интерес преовлађује, урушавање урбаног идентитета и наслеђа, води центрификацији		

Табела 1. Упоредни преглед карактеристика анализираних постиндустријских предела
(извори слика: Катовице – <https://muzeumslaskie.pl/en/> [13. 3. 2021]; Љубљана – <https://www.novinarji.si/studentski-izdelki/kultura/2018/01/a-crack-in-the-wall/> [15. 3. 2021]; Братислава – <https://cz.pinterest.com/pin/339881103108039648/> [16. 3. 2021])

Закључна разматрања

Спроведеном компаративном анализом идентификовани су следећи модели стратегија обнове индустријских подручја покренутих културом:

Модел 1 („*Muzeum Slaskie*“) – *Културни постиндустријски предео као бренд и покретач урбаног развоја*. Постиндустријски предео формиран је кроз креирање допаљиве урбане слике засноване на споју историјских и архитектонских вредности оживљених кроз нове културне намене, савремених објеката/просторних инсталација и живог отвореног јавног простора који прожима променаду с местима за окупљање и привлачи туристе. Стратегије теже формирању културних квартава, који обједињују уметност, културу и друштвене манифестације. Модел је пример културне економске политике, која експлоатише наратив и физичке квалитете места, али се преваходно оријентише према корисницима вишег профила (елитна култура, наука, туризам), уз ограничене капацитете за радно ангажовање локалне заједнице.

Модел 2 („*Рог центар*“ до 2019. и „*Нова Цверновка*“ центар) – *Алтернативни постиндустријски предео*. Сквотирање подручја и креирање пројеката који фаворизују потребе становништва, које иницирају локални уметници, воде културним политикама које служе промоцији локалне културне сцене. Ти модели обнове користе културу како би унапредили локалну заједницу и имају утицај на ниво суседства у погледу урбане обнове. Нису карактеристични за подручја велике површине и пружају могућност свим друштвеним групама да се уметнички изразе без потребе за високим буџетом. Фокус стратегија је на очувању градитељског наслеђа, активностима и људима који враћају просторе у употребу. Успешност таквих стратегија тражи сарадњу градских власти, локалних управа и грађана.

Модел 3 („*Рог центар*“ у плану града) – *Псеудокултурни постиндустријски предео*. Обухвата пројекте који су често настали као резултат јавно-приватног партнерства и промовишу културне активности заједнице, али и културне индустрије које могу бити економски исплативе. Стратегија се подједнако ослања на културни и социоекономски развој града. Најчешће је економски интерес у позадини стратегија које се примарно представљају као *хабови* за едукативне, културне и научне активности које прате образовање, а не хоби локалног становништва и удружења. Стратегије у извесној мери поштују наслеђене вредности подручја.

Модел 4 („*Цверновка*“ реализација града) – *Комерцијализован културни постиндустријски предео*. Модел се односи на пројекте урбане обнове који су као почетну идеју имали промовисање културе и историјских вредности подручја, али је економски интерес подржан јавно-приватним партнерством резултирао у негирању постојећег наслеђа, повећању вредности земљишта и некретнина и формирању нове градске зоне која искључује одређене друштвене групе и води централизацији.

Транзициони процеси утицали су на карактер стратегија урбане обнове напуштених индустријских подручја на простору средњоисточне Европе. Стратегије обнове покренуте културом су у мањини у односу на стратегије којима је економски интерес у првом плану. Модели 2 постају краткорочна стратегија, јер дугорочно наилазе на

отпор услед неусаглашености с визијама градских власти и, као такви, често нису одрживи, а економски притисак на таква подручја нужно води ка централизацији и губитку идентитета места и културног наслеђа. Истраживање показује да успех стратегија покренutih културом детерминише разумевање вредности градитељског наслеђа, култура има улогу покретача процеса трансформације, али колаборативност обезбеђује једнако право и партиципацију градских власти, представника инвестиционог капитала, представника културе, конзерватора и грађана у доношењу одлука. Дугорочне стратегије не могу да искључе улогу административних власти (од локалних до националних), чији задатак мора бити катализација захтева и потреба свих учесника у процесу, као и већа отпорност у односу на интересе крупног капитала како би се избегле псеудоstrategије (модел 3 и 4) обнове вођене културом које заправо елиминишу културне активности са подручја. У том смислу се дугорочно стратегијско планирање уз праћење доминантног наратива и *top-down* приступ – могу препознати као прихватљивији модел (модел 1) ревитализације простора, упркос томе што спонтани (алтернативни) развој (модел 2) може знатно да допринесе успешном оживљавању напуштених простора у кратком временском периоду.

Ипак, одрживост стратегија обнове покренutih културом доведена је у питање и због пандемије ковид-19. Пројектима обнове с циљем одржавања манифестација и креирања атрактивних места за туристе (модел 1) прети *пропадање* услед ограничења социјалног окупљања и путовања. У том погледу, највећи степен одрживости стратегија обнове покренutih културом у постковид друштву показују модели који промовишу потребе локалне заједнице и урбани развој на локалном нивоу (модел 2 и 3). Ти модели упркос ниским потенцијалима у погледу економске добити, показују виши степен резилијентности према новонасталој кризи. Рад отвара могућност даљих истраживања усмерених ка испитивању изазова које пандемија изазвана вирусом ковид-19 доноси у погледу управљања градитељским наслеђем и индустријским *браунфилдима*, као и развоју нових стратегија обнове које би неговале културну и економску политику.

Напомене

- 1 Cercleux, A. L., Merciu, F. C., Merciu, G. Models of technical and industrial heritage re-use in Romania, *Procedia Environmental Sciences*, 2012, 14, 216–225.
- 2 Perović, S., Kurtović-Folić, N. Braunfield regeneracija – imperativ za održivi urbani razvoj, *Градевинар*, 2012, 5, 373–383.
- 3 Miletić, R., Miljanović, D., Todorović, M. Industrijski gradovi u tranziciji : problemska područja, *Glasnik srpskog geografskog društva*, 2009, 89(3), 191–206.
- 4 Frantal, B., Kunc, J., Klusaček, P., Martinat, S. *Assessing success factors of brownfield regeneration: International and inter-stakeholder perspective*, *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 2015, 44, 91–107.
- 5 *European Landscape Convention*, Council of Europe, Florence, 2000.
- 6 Jocić, N. *Culture-Led Urban Development vs. Capital-Led Colonization of Urban Space: Savamala—End of Story?* *Urban Science*, 2020, 4, 35.

- 7 Tomić, V., Đukić, A. Creative city : challenging concept, *FACTA Universitatis : Series: Architecture and Civil Engineering*, 2018, 16(2), 263–277.
- 8 Garcia, B. Cultural policy and urban regeneration in Western European cities : lessons from experience, prospects for the future, *Local Economy*, 2004, vol. 19, issue 4, 312–326.
- 9 Sacco, P., Ferilli, G., Blessi, G. T. Understanding culture-led local development : A critique of alternative theoretical explanations, *Urban Studies*, 2014, 51(13) 2806–2821.
- 10 Andres, L., Grésillon, B. Cultural brownfields in European cities : a new mainstream object for cultural and urban policies, *International Journal of Cultural Policy*, 2013, 19(1), 40–62.
- 11 Бранков, Б., Чолић, Н. Спровођење савремених инструмената планирања урбаног развоја у регенерацији јавног простора, у: *Зборник радова Међународног научно-стручног скупа 15. Летња школа урбанизма, Удружење урбаниста Србије, Сомбор, 2019, 173–180.*
- 12 Lamparska, M. Post-industrial Cultural Heritage Sites in Katowice conurbation, Poland, *Environmental & Socio-economic Studies*, 2013, 1, 2, 36–42.
- 13 Sobala-Gwosdz, A., Gwosdz, K. 'Katowice effect'? Regeneration of the site of the former Katowice coal mine through prestige cultural projects, *Urban Development Issues*, 2017, 56, 27–40.
- 14 Cala, M., Ostrega, A. Geotechnical aspects of revitalization of post-mining areas – an example of the adaptation of Katowice hard coal mine for the new Silesian museum, *Archives of Mining Sciences*, 2013, vol. 58, issue 2, 361–374.
- 15 <https://www.thiscityknows.com/rebellious-rog-ljubljana-abandoned-bike-factory-turned-culture-epi-center/> [14. 3. 2021]
- 16 <https://urbact.eu/squatting-cultural-use-toward-commons-case-rog-factory-ljubljana> [14. 3. 2021]
- 17 Ehrlich, K. Conflicting Visions of Urban Regeneration in a New Political and Economic Order : The Example of the Former Bicycle Factory ROG in Ljubljana, Slovenia, *Anthropological Journal of European Cultures*, 2012, 21(2), 68–88.
- 18 Gecovaa, K., Putrova, E. Old Industrial Sites : Conversion to Parks: Potential of Bratislava, *Procedia Engineering*, 2016, 1858–1862.
- 19 <https://www.welcometobratislava.eu/nova-cvernovka-the-new-thread-factory/> [14. 3. 2021]
- 20 <https://cooperativecity.org/2020/02/04/nova-cvernovka-a-creative-and-cultural-centre-breathing-new-life-into-an-abandoned-school-complex/> [14. 3. 2021]